

Leksik hrvatske Istre iz arealne perspektive

Nikola Vuletić, Hrvoje Bazina, Dunja Brozović Rončević. 2024. *Mali istarski leksički atlas (MILA): Geolingvističke studije iz građe Atlas Linguarum Histriae et Liburniae*. Zadar: Sveučilište u Zadru. 382 str.

Mali istarski leksički atlas (MILA): Geolingvističke studije iz građe Atlas Linguarum Histriae et Liburniae autorā Nikole Vuletića, Hrvoja Bazine i Dunje Brozović Rončević objavilo je Sveučilište u Zadru 2024. Djelo započinje posvetom – *Uspomeni Gorana Filipija* – sjećanjem na začetnika ove knjige, kao što i priliči nastavljačima koji, cijeneći prinose svojih učitelja, o njima pišu s pijetetom. Naime, projekt *Lingvistička geografija Hrvatske u europskome okružju (LinGeH, HRZZ IP-2019-04-3688)*, u okviru kojega je završeno istraživanje za ovu knjigu i unutar kojega je knjiga nastajala, prve je godine njegove realizacije vodio prerano preminuli akademik Goran Filipi, ujedno i inicijator i glavni voditelj projekta *Atlas Linguarum Histriae et Liburniae*. Akademikov je cilj, primarno u suradnji s Barbarom Buršić Giudici, bio objaviti *Jezični atlas Istre i Kvarnera* kao rezultat spomenutoga projekta, izrazito bitna za hrvatsku lingvističku geografiju. Atlasi s kazalima pojedinačnih jezika i dijalekata triju govornih područja – hrvatskoga, slovenskoga i talijanskoga – objavljujani su od 1998. (*Istriotski lingvistički atlas*, 2. izdanje 2017.) do 2019. (*Lingvistički atlas istarskih čakavskih govora* u online izdanju). U međuvremenu su otisnuta još dva sveska: *Istrorumunjski lingvistički atlas* 2002. i *Istromletački lingvistički atlas* 2012.

Projekt *LinGeH* nastavila je voditi Dunja Brozović Rončević, suautorica *MILA-e*, koja je svojom usmjerenošću ponajprije na onomastiku i lingvističku geografiju mogla kompetentno odgovoriti na izazove koje je ova knjiga postavila pred autore, a Nikola Vuletić, kao vrstan znalac slavensko-romanskih jezičnih odnosa, lingvističke geografije i etimologije, nedvojbeno je bio najpozvanijim analizirati i sintetizirati podatke koje su autori ili imali na dispoziciji u građi *ALHeL-a* ili su ih sami, sa svojim suradnicima na projektu *LinGeH*, prikupili. Pred Hrvoja Bazinu, trećeg autora, postavljen je nimalo jednostavan zadatak: pouzdano izraditi sve zemljovide u vrlo zahtjevnom Geografskom informatičkom sustavu.

U knjizi su na 382 stranice, uz *Predgovor* i tumač kratica, predstavljena tri ključna poglavlja. U prvom, uvodnom poglavlju, autori tumače polazišta, cilj i ograničenja istraživanja, pojašnjavaju odabir mreže punktova, izlažu metodologiju obrade građe i pristup kartama te se osvrću na funkcije komentara. Slijedi središnji dio, nazvan *Komentirane leksičke karte*, te poglavlje *Završna rasprava*.

Knjiga je opremljena i abecednim kazalom sadržanih leksičkih tipova i uputnica na karte, komentarima dodatnim kartama, građom iz dodatnih anketa i popisom literature.

Zbog načela su lingvističke geografije i kartografiranja autori u prvoj fazi rada na knjizi morali odlučiti koliko će punktova uključiti u atlas i kako će opremiti karte a da one zadovolje znanstveni interes i širu čitateljsku publiku. Zbog praznina na karti *ALHeL*-a valjalo je pažljivo odabrati i dodatne punktove. Naime, polazište je za ovaj atlas bila mreža od 61 punkta, pri čemu je uključeno 57 od 88 punktova iz mreže *ALHeL*-a, prikazane na prvoj karti u knjizi (razvidno neadekvatna rastera, osobito u arealu vlaške skupine istrorumunjskih govora), a četiri su dodatna punkta (Livade, Nugla, Grdoselo i Lupoglav) ciljano istražena upravo za ovu knjigu ne bi li raster bio precizniji. Među njima je 41 hrvatski čakavski punkt pet čakavskih dijalekata u hrvatskoj Istri: buzetskoga (5), sjevernočakavskoga (12), južnočakavskoga (5), srednjočakavskoga (5) i jugozapadnoga istarskoga dijalekta (14), te crnogorski Peroj, istromletački punktovi (12), istriotski (5) i dva istrorumunjska punkta: prvi, žejanski, i drugi, Nova Vas, koja pripada spomenutoj vlaškoj istrorumunjskoj skupini. Time je zastupljenost punktova prema jezicima i dijalektima dobro raspoređena u odnosu na njihovu rasprostranjenost u Istri, osigurana je ilustrativnost i temeljni cilj istraživanja: mogućnost uočavanja dinamike leksika slavenskih i romanskih idioma na području hrvatske Istre.

Uz izradu uvodne karte s mrežom punktova *MILA*-e označenih simbolima pripadnosti jeziku/dijalektu i dvije druge uvodne karte (karte s dijalektnom distribucijom čakavskih punktova i karte s distribucijom punktova *MILA*-e s obzirom na povijesnu austrijsko-mletačku granicu u Istri), cilj je rada na knjizi bio interpretativno kartografirati građu za 128 koncepata (123 koncepta iz temeljnoga upitnika *ALHeL*-a i pet iz posebnoga upitnika za maritimni leksik) različitih semantičkih polja (prirodne pojave, ljudsko tijelo, rodbinski odnosi, društveni život, kalendar, kuća, hrana, odjeća, tradicionalne seoske djelatnosti, flora i fauna). Pojedinačni je leksički tip semantički jedinstven (npr. tip *nevodo* 'bratov sin' i *nevodo* 'unuk') i većinom je zastupljen najčešćom dijalektnom varijantom, koja se donosi bez prozodijskih obilježja i rezultata novijih glasovnih pojava poput diftongacije. Rjeđe je slavenski leksički tip predstavljen rekonstrukcijom, *psl.* likom ili apstraktnim reprezentantom oblika iz organskih govora (što su autori ponekad koristili i za neslavenske tipove). Tvorbeno su različiti tipovi uključeni kao zasebni uglavnom kada je tvorenica arealno ili jezično ili pak dijalektno specifična. Ukupno je izrađeno 130 karata, od toga 128 onomasioloških (s ciljem definiranja međuleksičkih odnosa, tj. imenovanja) i jedna semasiološka karta za leksički tip 'teta' u hrvatskim istarskim govorima (uz istrorumunjske Žejane) pod brojem 53, nastala na temelju 47., 50. i 52. karte. Na njoj je prikazana semantička distribucija polisemnih leksema; jednim su simbolom označeni punktovi u kojima

su pokrivena samo značenja ‘očeva sestra’ i ‘majčina sestra’, a drugim oni u kojima su, uz ta, ovjerena i značenja ‘supruga očeva brata, strina’ i ‘supruga majčina brata, ujna’. Posebna je i sintetska karta hrvatskih leksičkih tipova za neke mjesece u godini (siječanj, veljača, lipanj, srpanj, rujanj, listopad, studeni, prosinac). Sve su karte izrađene u QGIS programu. Leksičke karte sadrže ime punkta, jezičnu/dijalektnu pripadnost punkta i odgovarajući mu leksički tip. Svaka je arealna i/ili dijalektna karta popraćena komentarom, odnosno interpretacijom raspodjele leksičkih tipova za pojedinačni koncept i tumačenjem razloga takve njihove stratifikacije. Tako je svakomu punktu na karti pridružen samo jedan leksički tip, ali su autori na dvostruke ili višestruke odgovore upozoravali u komentarima. Već uvidom u *Kazalo leksičkih tipova* jasno je da odabrani koncepti dobro oslikavaju jezične kontakte slavenskih i romanskih govora u hrvatskoj Istri, ali i posebnosti govornih područja, pa i pojedinih dijalekata. Naime, u arealnoj su distribuciji leksika identificirani ponavljajući obrasci, a nastojalo se odrediti i jezičnu ili dijalektnu specifičnost pojedinih leksičkih tipova, posebice u suodnosima starinačkih i preseljeničkih hrvatskih govora, ali i italomanskoga jezičnoga prostora. Pritom su ponekad bile presudne prirodne granice (Učka, Mirna, Raša), a drugi put povijesne političke jedinice (Pazinska knežija, Mletačka Istra). Nisu zanemareni ni kulturni identiteti govornika pojedinih punktova. Usto, autori su priložili i inovativnu kartu dijalektno distribucije čakavskih dijalekata u Istri te 13 dodatnih karata na kojima su prikazali raspodjelu posebno indikativnih leksičkih tipova iz građe LinGeH (170 punktova) i JAPRK (73 punkta) unutar semantičkih polja kuće, odjeće, životinja i biljaka, npr. tipova ‘dimnjak’, ‘fumar’ i ‘komin’, tipa ‘zmul’, tipova ‘bičva’, ‘hlača’ i ‘hol’eva’ te koncept ‘pijesak’ u tipovima ‘mel’, ‘sabun’ i ‘salbun’ i u hrvatskim govorima izvan Istre. Odabrani su leksički tipovi dobro istraženi u Lici i Dalmaciji, odakle potječu neautohtoni istarski hrvatski govori, i izvrsno ilustriraju njihovo podrijetlo. Te su dodatne karte s leksičkim tipovima izvan Istre, koje oslikavaju djelomičnu distribuciju tih tipova na širem području, izrazito važne da bi se dodatno rasvijetlila leksička stratifikacija u Istri, naročito spomenuti odnos između starinačkih i preseljeničkih govora.

Ovo je znanstveno djelo dakle temeljeno na podacima stratifikacije određenih leksičkih tipova prikupljenim ranijim i novim terenskim istraživanjima, čime je kroatistici, slavistici i romanistici ponuđen komparatistički uvid u leksik brojnih naselja ne samo u hrvatskoj Istri već i izvan nje. Uz navedene znanstvene doprinose knjige, valja apostrofirati i precizirati vrijednost zaključaka koji se odnose na proširenost i zastupljenost leksika različitih slavenskih i romanskih idioma u Istri. Na niz postavljenih uvodnih pitanja o jezičnim dodirima leksičkih sustava u tom složenom višejezičnom području, jezičnim i izvanjezičnim razlozima stratifikacije leksika i nastajanja leksičkih areala u Istri, autori su u završnoj raspravi ponudili razložne, utemeljene odgovore. Upozoravaju još jednom da

je riječ o ilustrativnu izboru koncepata različitih semantičkih polja iz građe *ALHeL*-a, što nije dovoljno za indikativnu kvantitativnu, metodološki koherentnu dijalektometrijsku analizu. Svjesni ograničenja svojih polazišta i korpusa, odlučili su metodološki korektno »povezati neke aspekte analize pojedinih karata, što se tiče dinamike jezičnih dodira te relativne arealne ili dijalektne specifičnosti leksičkih tipova« (str. 307). Ustvrdili su da se mletački leksik snažno zadržao u određenim semantičkim poljima u hrvatskim govorima, što je potvrđeno i šestinom odabranih onomasioloških koncepata u svim punktovima unutar ovog atlasa i s pet koncepata maritimnoga leksika, u kojima se očituje njegov utjecaj na hrvatske punktove (npr. 'nevodo', 'barba'), te je s razlogom, u prvom redu zahvaljujući njegovoj ekspanziji s područja Mletačke Istre na Austrijsku Istru sve do Drugoga svjetskoga rata, mletački leksik »glavni čimbenik dinamike leksika u Istri« (str. 308). Samo četvrtina karata, ističu autori, ne sadrži mletačku posuđenicu. Jača se otpornost mletačkomu pokazuje u liburnijskim govorima, govorima Opatijskoga krasa i Ćićarije, primarno stoga što su udaljeniji od izvorišta istarskoga mletačkoga leksika. S druge strane, čakavski doseljenički govori nisu podlegli njegovu utjecaju. Autori napominju i da su neki mletački tipovi u čakavskim govorima opstali ('plovani', 'mižol'), a da su gotovo nestali iz istromletačkih govora, u kojima su danas zastupljeni talijanski leksemi, izuzev u onima na sjeverozapadu Istre, zasigurno i zbog snažne povezanosti sa slovenskim istromletačkim punktovima. Nasuprot tomu, čakavski se element u istromletačkim punktovima pokazao utjecajnijim u ruralnom leksiku i semantičkom polju fitonimije, što autori u pojedinim slučajevima povezuju s čakavskim supstratom ('klen', 'brazda'). Istriotske govore, unatoč dvojbama u literaturi, autorski trojac drži dijelom sjevernoga italomanskoga kontinuuma, koji je zbog njegova rubnoga položaja i snažnoga venecijanskoga djelovanja manje utjecajan. U zaključku je precizno uspostavljen i odnos između istriotskoga i mletačkoga leksika. Autori neospornim drže da su romanski leksemi »koji se bilježe u našim istromletačkim punktovima, s paralelama u mletačkim govorima slovenske Istre i Veneta« mletački (str. 310). U istrorumunjski je pak snažno prodro hrvatski leksik, onaj s čakavskoga čepićkoga područja u govore oko Nove Vasi, a s Ćićarijskoga i sjevernoga istarskog areala u žejanski tip, dok je obrnuto posuđivanje rijetko i ograničeno na susjedne čakavske punktove. Perojski je leksik pretežito slavenski, s nešto distinktivnih crnogorskih leksema, ali sklon i mletačkim posuđenicama. Autohtoni čakavski bužetski govori (očekivano, podudarni su i blizim slovenskim govorima) i sjevernočakavski ekavski govori pokazuju i leksičke posebnosti (npr. 'mavrica', 'otrok', 'stomanja'), no unutar sjevernočakavskih idioma Učka čini prirodnu granicu koja je uvjetovala ne samo fonološke i morfološke već i leksičke zasebnosti govora s njezine istočne strane. Preseljenički dijalekti (južnočakavski, jugozapadni istarski i srednočakavski, među kojima samo govor Kožljaka i govor

Jasenovika, ujedno i istrorumunjskoga punkta, od ikavsko-ekavskih govora sa zapadne strane Učke poznaju neocirkumfleks, naglasak tipičan za starosjedilačke sjeverozapadne čakavske govore) pokazuju svoje podrijetlo manjim brojem zajedničkih leksičkih tipova ('košulja', 'lušija'), a južnočakavski i jugozapadni istarski i većim brojem tzv. dalmatinskih leksičkih tipova ('bičva', 'loza'). Međutim, među njima su brojni leksički mikroareali, a veći su odmaci potvrđeni u govorima smještenim sjeverno od Mirne, s pojačanim udjelom mletačkoga, buzetskoga i slovenskoga leksika, ovisno o tom kojemu su arealu bliži. Primaran razlog leksičke neujednačenosti jugozapadnoga istarskoga dijalekta autori nalaze u nedostatku dijalektnoga središta, ali i u njegovu predmigracijskom podrijetlu. Uz ostalo zaključuju da se zbog proširenosti dio leksika može odrediti istarskim, poput mletačkih leksičkih tipova 'mižol' ili 'vale+', te da je na području, koje je obuhvatio ovaj atlas, leksička talijanizacija mletačkih govora izrazita, dok se utjecaj hrvatskoga standardnoga jezika na čakavske govore može smatrati marginalnim. Razlozi su tomu različiti sociolingvistički statusi i funkcije tih dvaju standardnih jezika u talijanskoga i hrvatskoga stanovništva.

Stoga, kao i karte i komentari, ova zaključna studija potvrđuje tezu od koje su autori krenuli: leksička razina nedvojbeno »ima svoje mjesto u proučavanju povijesti dijalektnih areala« (str. 315). Izbor je koncepata i punktova u ovoj knjizi, prvom djelu u kojem se tumači dinamika leksika, odnosno razvoj i međusobni utjecaj leksika svih tipova organskih idioma različite hijerarhije u hrvatskoj Istri iz arealne perspektive, odista dovoljno reprezentativan da se jasno mogu prepoznati obrasci i na temelju leksičke razine donositi relevantni zaključci o podrijetlu pojedinih organskih idioma i njihovim kontaktima u promatranom arealu. Priložene su karte i konceptualno i izradom uzor bez kojega se dalje neće moći progovarati o leksičkim temama na istarskom području, ali i puno šire, izvan hrvatskih okvira. Jednako vrijedi i za tumačenja, koja se ne zadržavaju na sinkroniji, nego dubinski razrađuju pojedine leksičke tipove, pa se nameću i kao metodološki obrazac budućim istraživanjima unutar arealne lingvistike, bilo drugoga leksika hrvatskih, slavenskih i romanskih govora na istom području, bilo leksika u drugim kontaktnim arealima. Usto, izrađene karte ovoga tipološki interpretativnoga jezičnog atlasa znatno povećavaju u hrvatskoj lingvističkoj geografiji nedovoljan broj karata koje kartografiraju i interpretiraju leksik, posebice genetski različitih govora u jezično složenu arealu. Time doprinose razvoju same hrvatske lingvističke geografije i svojstvene joj metodologije.

Zahvaljujući odgovarajućemu odabiru leksičkih tipova i punktova, relevantnomu znanstvenomu instrumentariju, pouzdanoj argumentaciji teza i utemeljenoj sintezi, *Mali istarski lingvistički atlas* Nikole Vuletića, Hrvoja Bazine i Dunje Brozović Rončević bit će nezaobilaznim štivom dijalektolozima, posebice onima koji se zanimaju lingvističkom geografijom, leksikologijom i etimologijom

unutar kroatistike, ali i slavistike općenito, kao i romanistike. No, jednako tako, njime se, zahvaljujući podrobno pojašnjenjima metodologiji, mogu služiti i studenti kroatistike i drugih slavistika te studenti romanistike, a priložene su karte dovoljno jasne da ih može iščitavati i manje stručna publika. Uz želju da knjiga nađe put do svake od tih grupa čitatelja, nadati nam se je da će ovo vrijedno djelo potaknuti daljnja istraživanja leksika organskih idioma i izradu novih atlasa, nedostatak kojih je uistinu slaba točka hrvatske dijalektologije!

Silvana Vranić